

Dubravka Ugrešić

Rede vom 25. März 2010 im Akademietheater

DUH KAKANIJSKE PROVINCIJE

UNUTRAŠNJA MAPA

Nisu samo provincijske željezničke stanične zgrade sa žutim fasadama i pelargonijama u prozorima (treba putovati vlakom od Zagreba do Budimpešte!), arhitektura (bolnice, upravne zgrade, škole, kazališta), gastronomski običaji (saherica, flekice sa zeljem, šmarn, *Tafelspitz*, knedli i rezanci s makom), gradski parkovi i češka prezimena porazbacana po bečkom telefonskom imeniku (kao zrnca maka po bečkoj kajzerici!) to po čemu se prepoznaje kakanijski pejzaž.

Nisam stručnjak za povjesno razdoblje Austro-Ugarske monarhije, nisam čak ni amater, ali slutim da je monarhija u duše svojih podanika utisnula vodeni žig, unutrašnji pejzaž, koordinate periferije i centra. Centar je osvijestio svoju poziciju zahvaljujući postojanju periferije, periferija je osvijestila svoju, zahvaljujući postojanju centra. U Beč se iz provincija išlo u operu, a u Budimpešti su se kupovali najnoviji modni šeširi. Uostalom, nije li dijete periferije, sin poštara iz Sarajeva, ispalio Kakaniji metak u čelo, i otada stvari u Evropi nisu više bile iste.

HRVATSKI KAKANIJSKI ROMAN

Hrvatska je bila austrougarska periferija. O tom povjesnom segmentu ne znam mnogo, ali sam ponešto zapamtila iz povijesti hrvatske književnosti. Zapamtila sam, na primjer, da su glavni junaci hrvatskih romana na prijelazu iz 19 u 20 stoljeće studirali u Beču, Pragu ili Budimpešti, i, osim hrvatskoga, služili se njemačkim, mađarskim ili češkim. Detalj da netko, eto, studira u Beču uzbuđivao je moju mladenačku maštu, djelovao je neobično otmjeno, iako su, istini za volju, svi ti likovi romana jedva sastavljali kraj s krajem. A ukoliko su romaneskni junaci bili i pisci, a neki jesu, njihove pjesme su se, na zavist okoline, znale pojaviti u praškim, budimpeštanskim ili bečkim

novinama. I to je zvučalo otmjeno. Kakanijske metropole za neko dugo vrijeme izgubile su privlačnost i sjaj, a i centar se u međuvremenu odselio. Sve u svemu, pretpostavljam da današnji praški, budimpeštanski i bečki pisci zavide onim svojim rijetkim zemljacima čije se autorsko ime ponekad pojavi u – «New Yorkeru».

Dok sam prelistavala stranice nekolicine hrvatskih kakanijskih romana (a njih sam zadnji put listala u gimnazijskim danima) imala sam osjećaj da se bavim genima, a ne književnim tekstovima. Bilo je to poput otkrića nečega što smo oduvijek znali, ali smo propuštali da tomu pridajemo važnost, poput otkrića madeža, koji je smješten na površini naše kože, na istim koordinatama kao i na koži naših roditelja, naše djece ili naših unuka. Istodobno, književni kritičar u meni, gundđao je čitajući nastavke provincijske književne soap-opere koja, eto, traje već stotinjak godina. Tja, ponovni susret sa starim knjigama najčešće je razočaravajući.

Reći ću nešto o tim romanima u primjerenom stilu, u stilu kratkog sadržaja nastavaka TV-sapunice, u obliku teleteksta, dakle. Svi primjeri spadaju u hrvatski književni kanon, i srednjoškolsku obaveznu lektiru. U centru tih romana uvijek stoji glavni muški lik, a njegova životna sudbina ispriповijedana je u prvom ili trećem licu. Kompozicija romana je tipska, poput pelargonija na prozorima austrougarskih željezničkih stanica. Ti hrvatski književni junaci daleki su potomci Werthera i Child Harolda, bliski rođaci ruskih književnih junaka, tih koji će u književnoj kritici, a prema Turgenjevljevim *Zapisima suvišnoga čovjeka*, dobiti ime -- “suvišni ljudi”. Tip nervoznog, preosjetljivog, obrazovanog, neuklopljenog ili isključenog iz sredine junaka -- poput Gribojedovljeva Čatskog, Puškinova Jevgenija Onjegina, Ljermontovljeva Pečorina, Turgenjevjevih junaka (Rudina, Lavreckog, Kirsanovih i Bazarova), Gončarovljeva Oblomova i drugih – raširen je u slavenskim književnostima i isključivo je muška književna loza. Ženama tim romanima pripadaju tri tipske uloge: a) uloge mladih, lijepih, plemenitih i rodoljubivih djevojaka, koje glavni junaci u pravilu ostavljaju; b) uloge fatalnih žena (često strankinja), koje se s junacima poigravaju; c) uloge nevoljenih, tihih “mučenica”, koje vjerno prate junake do kraja života.

PRVO SAMOUBOJSTVO

Roman Ksavera Šandora Gjalskoga **Janko Borislavić** objavljen je **1887** (već smo dvadeset godina u Austro-Ugarskoj, dakle). Roman je zakašnjelo romantičarsko djelo o «faustovskim problemima duše», kako je tvrdila hrvatska književna kritika toga vremena. Janko Borislavić je hrvatski vlastelin, koji se studirajući u inozemstvu, rastrzan sumnjama u predmet svog studija (teologija) vraća na svoje imanje u Hrvatsko Zagorje. Tu se zaljubljuje u ljupku Doricu, iako je ljubav, misli Borislavić, “varka prirode”, koja od «čiste, svete djevice» čini tek «prosti organ za nastavljanje rodova”. Obuzet “intelektualističkim» nemirima tadašnjeg vremena, zadojen Schopenhauerovom filozofijom, i, dakako, strahom od žena, Borislavić u svojim dugim unutrašnjim monolozima gorljivo polemizira s pročitanim lektirom. Ostavlja Doricu i odlazi u svijet, gdje izbiva šest godina, tonući u sve dublje razočaranje. Ljudska je «glupost», «vječna i apsolutna», i nalazi se svugdje.

«Ha, ha, za to si, moj Diderote, Rousseau i vi drugi ljudskim duhom osobito nadareni nesretnici, za to ste napisali folijante umnih izreka! Uzalud vam trud, jalov vam posao. Ah, glup je, glup je taj svijet».

«Tjeran faustovskom svojom naravi, svojim unutarnjim ognjem, da uđe u trag svim onim tisućkratnim nitima koje sačinjavaju tajnoviti izvor života» Borislavić putuje. Razočaran napušta Pariz («Zato ste pred osamdeset godina toliko krvi prolili, oj Francuzi moji!»); zaustavlja se nakratko u Engleskoj, gdje ne može podnijeti «ukočenost ljudskog društva koja neumolno vreba na sav napredak da ga sputa i onda ljudskom duhu mir priredi«. Iz Engleske odlazi za Ameriku, ali ga tamo odbija «mješavina naslijeđenih predrasuda, jagma i borba pojedinih volja i želja». U povratku iz Amerike iskrcava se u Njemačkoj, koja slični na «ogromnu kasarnu filistarskih falangi». Borislavić se vraća u rodno Hrvatsko Zagorje, ali i tu “zloća ljudska i glupost ljudska svoje orgije slavi». Ponovno kreće na put, ponovo se vraća, doživljava «duševni slom», reže žile na rukama i umire.

DRUGA SMRT

I nešto kasniji roman Ksavera Šandora Gjalskog **Radmilović** (1894) ima sličnu priču. Ovdje junaka Marka Radmilovića ne uništava «svjetska bol» nego zagrebačka sredina, kamo Radmilović stiže iz hrvatske provincije. Radmilović objavljuje svoje pjesme i novelete na češkom, poljskom, ruskom i drugim slavenskim jezicima, o njemu ponešto znaju čak i u Parizu, ali je u Zagrebu nepoznat i nepriznat.

“Žalosno, žalosno da se takav pisac zapravo ne poznaje!\...\Da je rođen u Francuskoj, Rusiji ili Njemačkoj, vjerujte mi, sav svijet bi ga poznavao. Ali, tako je tek hrvatski književnik, radi na pragu Orijenta, na izmaku Evrope \...\Dašto, lako bi se to dogodilo ovdje i sa kakvim Bourgetom, ili još kojim slavnijim celebritetom. Nema te evropske, svjetske slave, koja bi tako lako preskočila naš visoki zid, visoki zid sveopćeg nečitanja».

Radmilovića vrijeđaju «kanibalski progoni» njegovih kolega, sredina koja drži da književnički posao nije vrijedan poštovanja i nepostojanje književno obrazovane čitalačke publike.

-- Ta kažem vam, neka bi kojom srećom propali svi naši književni zavodi, izginuli svi naši književnici, to ova ondje gospoda ni čakskom ne bi počutjela i našla, da im što fali! Ali ne dao Bog, da prestane njemačka lajpciška naklada sa svojim «Familienblatterima», sa svojim «Buch fur Alle», ili sa svojim funtromanima kalibra «Sibiriens Holle»;-- ah, ta zapali bi u očaj!(...) Koliko je ovdje krasnih Hrvatica, koje bi više nego po imenu poznavale jednoga Gundulića, Mažuranića, Preradovića i koje će se postidjeti, ako ih uloviš, da ne poznaju ni Osmana ni Čengića?(...)Ah -- ne dao Bog, da koju zatečeš, te da ne poznaje kakovu njemačku Elise Polko ili Marlitt! -- Pa za to se trudimo, za to žrtvujemo i dane i noći -- i mir i sigurni opstanak-- i zdravlje-- ama sve! Oh, Bože, gdje da nađemo još volje da radimo dalje?-- Kruha nam ne daje taj rad, ne daje nam nikakve moralne i etičke zadovoljštine, ne daje slave, ne daje ni narodu koristi, čemu dakle da jošte radimo!”

Radmilović iznajmljuje sobicu u skromnoj kući u kojoj žive djevojka Stanka i njezina bolesna majka. Radmilović u Stanki nalazi srodnu dušu, ali se zaljubljuje u bogatu, lakomislenu i lijepu Olgu. Kada se Olga zaručuje za profitabilnijeg životnog partnera, Radmilović pada u očajanje. Uz Stankinu pomoć ipak uspijeva završiti roman «Mučenici». Radmilović i Stanka vjenčavaju se, napuštaju Zagreb i odlaze u provincijsko mjesto. Iako je odvjetnik po zanimanju, Radmilović se zapošljava u mjesnoj odvjetničkoj kancelariji kao običan perovođa. Kada nakladna kuća odbija njegov novi roman, Radmilović ga objavljuje u vlastitoj nakladi, ali književni kritičari dočekuju roman sa zlovoljom. Radmilović u nastupu bijesa spaljuje svoju knjigu, doživljava živčani slom i ubrzo umire, u ludnici.

Isti pisac, dva ista tipska kraja – duševno rastrojstvo, ludilo i smrt. Krenimo dalje, i pogledajmo nude li kakanijski hrvatski pisci neko veselije romaneskno razrješenje nakon povratka glavnog junaka iz metropole u rodnu mu provinciju.

DVA SVIJETA

Junak romana Vjenceslava Novaka **Dva svijeta** (1901) Amadej Zlatanić (hrvatski Mozart!), ostavši rano bez roditelja, nalazi roditeljsku brigu i podršku u mjesnom kapelniku Janu Jahodi (Čehu,

dakako). Jahoda otkriva u dječaku nesvakidašnji glazbeni talent i pokušava kod mjesnih vlasti isposlovati za dječaka stipendiju za praški konzervatorij.

«U malenih naroda – a to ste i vi Hrvati-- propadaju često takovi rođeni talenti i poradi siromaštva i poradi nerazumijevanja onih koji bi se imali za njihovu naobrazbu brinuti»). Mjesne vlasti odbijaju Jahodinu molbu («Pane Jahoda, nijesu vam naša djeca za to. To mi ostavljamo vama Česima»).

Kada Jahoda umire, Amadej prodaje u bescjenje svoju roditeljsku kuću i putuje u Prag, gdje polaže prijemni ispit i upisuje konzervatorij. Amadej završava konzervatorij s uspjehom, a njegovu kompoziciju pod naslovom «Adelka» (ime djevojke koja ga čeka kod kuće) izvode na završnoj priredbi. S odličnim recenzijama u praškim novinama i diplomom u džepu Amadej se vraća u domovinu pun nade i stvaralačkih planova. Dobiva skromno plaćen posao mjesnog kaplenika i ženi se Adelkom. Svoju kompoziciju «Adelka» šalje u Zagreb, ali je njezina izvedba dočekanana s lošim kritikama («Školska—kako čujemo—radnjica, u kojoj su obrađeni većinom poznati motivi»). Amadej tone u razočaranje, a jedinu utjehu donosi mu pojava Irme Leschetizky, supruge namjernika buduće željezničke pruge (eto, ovdje i austrougarske pruge i strankinje pune razumijevanja!). Amadej sve više vremena provodi kod Irme. Kada Irma odlazi, a Adelka se teško razbolijeva, Amadej shvaća da je Adelki, jedinog istinski odanoj osobi, nanio nepravdu.

S namjerom da potisnu u «sjenu sve umišljene talente» u mjestu, vlasti dovode tamburaša Rakovčića. Rakovčićeve tamburice se svima sviđaju mnogo više od Amadejeve ozbiljne glazbe.

«Kaplenik gosp. Z. odsvirao je na glasoviru jednu Chopinovu kompoziciju koja nije mogla ugrijati općinstvo. Možda je to izvrsno za hladni sjever, ali na toplom jugu sve je bujnije i srdačnije, pa i glazba.»

Amadeja otpuštaju s posla, a na njegovo mjesto dolazi tamburaš Rakovčić. Mučen oskudicom, Amadej daje privatne satove. Irma Leschetizky zauzima se za Amadeja u berlinskim muzičkim krugovima. Amadej dobiva ponudu da proda svoje kompozicije berlinskom izdavaču, ali pod uvjetom da se odrekne autorstva. Amadej odbija, ali kada se Adelkino zdravlje se pogoršava, on ipak prodaje svoje kompozicije berlinskom nakladniku («Ja idem po svijetu bez imena, i zato me nitko ne može vidjeti»). Adelka umire, Amadej pada u duševno rastrojstvo i mjesne vlasti ga trpaju u ludnicu, gdje ubrzo i umire.

Vjenceslav Novak još jednom razvija sličnu temu, ali ovoga puta iz perspektive u to vrijeme popularne teorije hereditarnosti. U romanu **Tito Dorčić** (1906) opisuje se nesretna sudbina

ribareva sina, Tita Dorčića. Iako su svi u Dorčićevoj obitelji bili ribari, otac nasilno tjera Tita na posve drugi životni put. Šalje ga na školovanje u Beč (opet Beč!), gdje Tito tavori dane, posve nezainteresiran za okolinu i za studij prava. Uz očevu mito nekako završava studij, vraća se kući i zapošljava kao mjesni sudac. Posao ga ne zanima. Očevi napori konačno se slamaju u trenutku kada Tito zbog nesposobnosti i nemarnosti osuđuje na smrt nevinog čovjeka. Tito Dorčić poludi i na kraju se utapa u moru, vraćajući se onamo gdje pripada.

Dodajmo ovdje da će vrijeme zbiljskih masovnih samoubojstava u Evropi doći koje desetljeće kasnije, potaknuto općom recesijom i šlagerom Rezso Seressa *Szomorú Vasarnap*. Priča se da je Seress uspio srednjoevropskom melankolijom zaraziti ne samo srednjoevropljane nego i Amerikance. Odslušavši Seressov pretužni šlager u New Yorku su se ljudi navodno bacali s Bruklinskog mosta.

JOS JEDNO SAMOUBOJSTVO

Roman Milutina Cihlara Nehajeva **Bijeg** (1909) hrvatska kritika smatra najboljim romanom hrvatskog modernizma. Djuro Andrijašević, glavni junak romana, gubi dvije godine studirajući pravo u Beču (opet Beč!), vraća se u Zagreb, gdje upisuje fakultet i polaže sve ispite. Do završetka studija ostaje mu da napiše doktorsku disertaciju. Stric koji mu je slao mjesečnu potporu umire i ne ostavlja iza sebe očekivano nasljedstvo. Andrijašević ima zaručnicu Vera Hrabarovu, ali strepi da će je zbog neočekivanih novčanih nedaća izgubiti. **Povijest** Andrijaševićeva pada započinje u trenutku kada se zapošljava kao nastavnik u senjskoj gimnaziji. U malom primorskom mjestu Andrijaševiću je sve dosadno i tuđe.

“Nisu ti ljudi zli, nisu odvratni. Ali prazni su, užasno prazni. I jednaki—jedan kao i drugi. Imaju gotovo jednake navike, pače i piju isti broj čaša piva».

Škola Andrijaševića ne zanima, a pisanje disertacije ne polazi mu za rukom. Vera ga nakon nekoliko godina strpljivog čekanja napušta i zaručuje se za drugoga. Andrijašević se sve više zadužuje, sve više vremena provodi opijajući se, u zavadi je sa sve više ljudi, i na kraju dobija

otkaz. U posljednjem pismu, koje upućuje jedinom preostalom prijatelju, nagovještava svoje samoubojstvo.

« Samo ćutim: valja svršiti. Valja pobjeći dokraja—uteći iz toga života gadnoga, sramotnoga»(...)«Vidiš čini mi se da sam ja uvijek bježao od života i od ljudi. Nikad se nisam opro—uvijek sam se maknuo na stranu. A kad sam došao u dodir s ovim životom naših ljudi, životom u bijedi i sitnim prilikama, bježao sam od njih. Bježao sam i od sebe, ne hoteći vidjeti kako propadam; opijajući se, samo čekajući konac».

Andrijašević, koji «nosi nesreću sebi i drugima», završava život na identičan način kao njegov književni prethodnik Tito Dorčić: jedne noći utapa se u moru.

Naivni čitalac bi nakon ove male statistike mogao zaključiti da su Hrvati krajem devetnaestoga i početkom dvadesetog stoljeća koristili more samo zato da bi se u njemu utopili. Na svu sreću, u međuvremenu se razvio turizam, koji je u zbilji iskupio smrt ovih nekoliko fikcionalnih žrtava, i preokrenuo destruktivnu opoziciju metropola-provincija, barem u ljetnim mjesecima, u korist provincije. To se, dakako, dogodilo u zbilji, ne u književnosti.¹

PROVINCIJA-- METROPOLA

Zašto skidam prašinu sa starih knjiga, koje baš nikome ništa ne znače, osim srednjoškolskim profesorima hrvatske književnosti? Književnost nije pouzdana pomoćnica u detektiranju svakidašnjice nekog povjesnog segmenta, niti je to njezin posao. Književnost se zabavlja unutar svojih koordinata, svojih tema, svojih žanrova, svoga jezika, a ako u njoj čitaoci i prepoznaju neku istinu to još uvijek neće promovirati književnost u arbitra u pitanjima istine i laži. Pa ipak, svi navedeni prozni primjeri gotovo napadno proizvode isti ton, isti splet motiva o iščašenosti

---

1

Romani **Povratak Filipa Latinovića** (1932) i **Na rubu pameti** (1937) Miroslava Krleže apsolutna su književna kruna hrvatske kakanijske književne loze. Glavni junak romana **Povratak Filipa Latinovića** ponavlja putanju svojih prethodnika: on je slikar, četrdesetgodišnjak, koji se iz Pariza, nakon dvadeset i tri godine izbjivanja, vraća u rodni kraj, u Panoniju. Junak romana **Na rubu pameti** opisuje kako ga, baš kao i njegove književne prethodnike, postupno uništava zagrebačka malograđanska sredina. Krležni romani dostupni su na svim kakanijskim jezicima, i samo je to razlog zbog kojeg se našao u fusnoti. Miroslav Krleža deprovincijalizirao je hrvatsku književnost, nametnuvši joj visoke književne standarde. Ove standarde su Krležini književni nasljednici rijetko kada dosizali, što je jedan od odgovora na pitanje zašto je kanonski Krleža u Hrvatskoj i danas omraženi pisac. U idealnoj književnoj republici svi drugi hrvatski pisci, uključujući i gore spomenute, bili bi tek fusnota – Miroslavu Krleži.

inteligentnog pojedinca iz sredine i njegovu stalnu rastrzanost između provincije i metropole. Junakov izbor uvijek pada na povratak u domovinu, na periferiju, u provinciju.

Uporno permutiranje teme periferije koja ždere svoju djecu, još se više usložnjava ukoliko uzmemo u obzir stvarni povjesni kontekst, rastrzanost Hrvatske između Austro-Ugarske monarhije, snova o nezavisnosti i mogućeg saveza sa južnim Slavenima. Danas zaboravljeni roman Ksavera Šandora Gjalskoga **U noći** (1886) zapanjujuće slični na suvremenu hrvatsku političku svakidašnjicu u posljednjih dvadesetak godina. Čitalac se pita nije li se 1991, u trenutku kada je Hrvatska postala nezavisna država, hrvatski politički život zaista vratio unazad, ili se naprosto nikamo nije ni micao?

Taj samosažaljivajući ton provincije zvoni sve do danas. Možda su se južnoslavenske države s raspadom Jugoslavije, baš kao na regresijskoj psihoterapijskoj seansi, vratile stotinjak godina unazad. Možda se naprosto nikamo nisu ni micale. One su jednako rastrzane između različitih opcija, od onih pro-evropskih do onih antievropskih, od pro-rojalističkih do demokratskih, od priklanjanja jačim savezima do više nego evidentnog priklanjanja crkvi: katoličkoj, pravoslavnoj ili muslimanskoj. Kolonizirana mentalnost očito traje duže od kolonijalnog statusa. Ponekad se čini da u građanima bivših kakanijskih provincija trajno čuči sjenka kolonizatora-Boogeymana, koja se jednom objavljuje u liku Turčina s fesom na glavi i sabljom u ruci, drugi put Mađara, zatim Austrijanca, pa Talijana, zatim Nijemca, pa Bugarina, fašiste i komuniste, Rusa, Srbina, Hrvata, strane banke, stranog kapitala, domaćeg kapitala, Kineza, korumpiranog političara, geografskog položaja, gubitka na geo-političkoj lutriji, sudbine ili konstelacije zvijezda na nebu. Čini se da imaginarne akupunkturne točke na imaginarnom nacionalnom tijelu uvijek reagiraju na isti način. Stalno buncanje o nezavisnosti i slobodi, ulijetanje iz jedne klopke u drugu, infantilizam, nedoraslost, agresivnost, pasivnost i submisivnost (dok se između konfrontacije i konformizma najčešće bira konformizam) -- stavlja periferiju u poziciju historijske žrtve. S takvim psihogramom rijetko tko ostaje normalan, samo se trudi da održi privid normalnosti.

Ostaje pitanje je li socijalistička Jugoslavija uspjela emancipirati i deprovincijalizirati mentalitet svojih građana? Čini se da jest. Rat je bio završen. Jugoslavija je izašla iz rata na pravoj strani, kao pobjednica, što je već samo po sebi bilo dovoljno da većini građana popravi vlastitu sliku o sebi.

Tito je rekao svoje historijsko NE Staljinu. Jugoslaveni su, za razliku od komunističkih susjeda, već u šezdesetima imali pasoš, daleko bolji standard i otvorene granice. Besplatno školovanje, obrazovanje i samoobrazovanje kao temeljne vrijednosti, komunistička vjera da je znanje moć, samoupravljanje, pokret nesvrstanosti, turizam, međunarodni kazališni i filmski festivali, bujna izdavačka industrija, postojanje više kulturnih centara (Beograd – Zagreb – Sarajevo –Ljubljana) -- i opći osjećaj da je život iz godine u godinu sve bolji – sve je to bila praksa deprovincijalizacije. Pa ipak, tekstovi koji razvijaju temu boljih i lošijih svjetova, periferije i centra, tiho niču i u jugoslavenskim književnostima. Dodajmo ovdje detalj: pasoš. Da bi mogao uvjerljivo kontemplirati na temu periferije i centra, autor mora imati pasoš kojim će nesmetano sjeći granice. Jugoslaveni su imali taj pasoš.

NAROD KOJI VOLI DA SPAVA

Roman-esej srpskog Milovana Danojlića **Dragi moj, Petroviću** (1986) sastoji se od deset kronološki poredanih pisama koje Mihailo Putnik, umirovljeni povratnik iz Amerike, upućuje svome prijatelju, Steveu Petrovichu, u Cleveland. Putnik ispisuje svoja pisma u namjeri da pomogne Petrovichu, koji se pita da li da se i on vrati u stari kraj. Pošiljalac pisama svakodnevno sjedi u kavani «Domovina», a ime mjesta je Kopanja . Kopanja je drveno korito iz kojeg jedu svinje.

“Opijen nepotrebnosti», u mjestu gdje «na jedna vrata ulazi pustoš, na druga se iskrada dosada», Mihajlo Putnik reflektira o različitim civilizacijama («Ti i ja prestali smo da živimo u istom veku», piše Putnik svome prijatelju), o zabačenosti, nepokretnosti, čamotinji i bezvoljnosti srpske provincije, tvrdeći da se i zemlja u rodnom kraju sporije okreće, te da postoji posebna «slast umrtvljivanja», «bolest spavanja», «uživanje u zapuštenosti i ogluvelosti», trenuci kada «zaboraviš kud si pošao, šta si hteo, i ne želiš da te iko na to podseća».

Putnik poručuje prijatelju da se nikako ne vraća, tvrdeći da se to što ga vuče prema domovini «ponajbolje u sećanju neguje i čuva».

«A pravog života, za mene i za tebe, nema nigde. Teško je tamo, teško je ovde, najteže je sa samim sobom. Sva je mudrost – izabrati tegobu koja ti, trenutno, odgovara. Što se mene tiče, najbolje bi bilo kad bih mogao, istovremeno, stajati na mnogim mestima, biti ovde i tamo, na rodnom tlu i u tuđini, u obilju i siromaštvu, slobodi i stezi, kroz sve to, u istom času, prolaziti, i iskušavajući jedno procenjivati ono što mu

je suprotno; biti u svom narodu (jer ga voliš) i opet vrlo daleko od njega (jer ti je mučan), služiti i biti služben, imati i nemati, nikad samo na jednom mestu, s jednim, konačnim izborom.»

Putnik je nemilosrdan prema emigrantskim iluzijama o domovini. Opisuje “zemljake“, koji «kao da uživaju u održavanju svoje nevolje: krepe je svojom lenošću i strahom, idu joj na ruku odviknutošću od ozbiljnog mišljenja»; koji su «navikli da spavaju po pedeset ili sto godina, u snu koračaju, u snu se množe i hrane». Putnik se grozi njihove gluposti, ravnodušnosti i tvrdoglavosti (“Viči, ne čuju, napiši, neće pročitati. Imaju važnija posla. Trude se da dostignu ono što su, na početku, prevazišli”); njihove poniznosti i privrženosti vlasti (««A običan čovek je uvek uz onog s batinom u ruci».), njihove grubosti i zlovolje.

Putnik nadalje raščlanjuje zablude «naših ljudi» o sebi samima, i jetko opisuje njihove osobine, poput bahatosti, koja dolazi od potisnutog «osjećaja nevažnosti». On opisuje njihovu opsjednutost smrću (sprovodi traju po tri dana kao i svadbe); njihovo siromaštvo, kako se od «neimaštine, muke i neznanja razvila čitava siromaška filozofija» i «sirotinjske veštine». Sirotinjske veštine su «akrobatika pljućkanja u vetar» («Protera pljuvačku između dva prednja zuba, izbaci je potiskom jezika u dva pravca, pa ono što mu ode ulevo dočeka na petu desne noge»); vještina «ubijanja muva»; vještina krađe solenki, čačkalica, salveta iz kavana i toalet papira iz javnih zahoda; vještina psovanja. Zemljaci su sumnjičavi prema svima i svemu («Skapaće od gladi a neće okusiti ono što dotle nije jeo»); zimomorni («Sirotinja je zimomorna»); zaziru od «čistog vazduha» («Promaja je za njih demonska pojava»); boje se eksploatacije («I to ti je izrazito sirotinjska ideja: misliti da je moguće živeti ne trošeći život»); rasipni su i oblaporni.

“O praznicima, razvale se od prasećeg i jagnječeg pećenja, sarmi i kuvanih svinjskih nogu. Programi radija i televizije tih dana liče na prenose iz provincijske krčme. Grme šoferske pesme, odjekuje štucanje i podrigivanje, a čuveni satiričari daju uputstva za lečenje od mamurluka. Umesto Alka Seltzera, preporučuju rasol. Kad se najedu i napiju, povedu kolo. Skakuću postolja na kojima stoje radijski i televizijski aparati, drhte kredenci sa čašama koje se nikada ne iznose na stol! Kad se Ćira oženijo, čabar masti potrošijo. Vekovima misle na čabar masti, mast im teče niz brkove, sliva im se u san.»

Putnik nadalje raspreda o sluganskoj prirodi «zemljaka» i njihovoj “zastrašujućoj» sposobnosti prilagođavanja stvarima («Nema, sa čime se neće saživeti»). On osjeća oko sebe energiju mržnje (“Zloba im se skupila u grču oko usana, uvrežila se u zenicama, odomaćila se u govoru»), zgrožen je njezinom silinom («Ništa te neće spasti. Nijedan javni uspeh, nikakava počast, ni bogatstvo ni

slava, neće ti dati siguran zaklon».); njezinom dugovječnošću (««Dugo pamte, čekaju da vrate milo za drago, po sto godina love priliku. Svete se i nedužnima, samo da bi zlo iz sebe izbili.»); i neiskorjenjivošću.

“Mrzeti je prejak glagol. Naš je čovek izmislio jedan ljupkiji, srdačniji: mrzančiti se. Pretpostavljam da za njega nisi čuo, a ne verujem da ćeš mu u engleskom naći ekvivalent. Mrzančiti se znači disati sa mržnjom, mrzeti tiho, dugo i uporno, po tradiciji, bez konkretnog razloga».

Opis učmalosti i nepokretnosti Kopanjaca, Putnik zaključuje rečenicom, koja će se pokazati pogubno proročkom: “Ko bi hteo da nas probudi morao bi nam objaviti rat”.

METAFIZIČKA PALANKA

Danojlićev roman u potpunosti se rimuje s jednom drugom, ranijom knjigom, s četrstotinjak stranica dugim filozofskim esejom *Filosofija palanke* (1969) srpskog filozofa Radomira Konstantinovića. Dok je Danojlićev roman danas pomalo zaboravljen, *Filosofija palanke* bila je i ostala kulturna knjiga. Konstantinović je promovirao novi pojam, staroj riječi **palanka** dao je novo, složenije značenje. Palanka, dakle, nije ni selo niti grad, ona postoji negdje između. Palanka je deterritorijalizirano i dekontekstualizirano mjesto, koje se nalazi svugdje i nigdje. Palanka je stanje duha, koji pluta između «plemenskog, kao idealno-jedinstvenog, i svetskog duha, kao idealno-otvorenog». Palanka samu sebe doživljava kao zabačeno, zaboravljeno, izuzeto iz povjesnog vremena mjesto, i tada se žali na svoju zlu sudbinu, ali istodobno tu ukletu sudbinu pretvara u svoju privilegiju. Zatvorenost i zaboravljenost znače sigurnost, dok vani, izvan kruga palanke, vlada opasan kaos otvorenog svijeta. Autizam, krutost, okamenjenost, stalna pripravnost na obranu, jaka plemenska svijest, infantilizam, formulaičnost u mišljenju, strah od nepoznatog, strah od promjene, aspologija čistoće, nevinosti i jednostavnosti, zatvorenost, kult mrtvih, sigurnost, normativnost, konzervativizam, statičnost, antihistoricizam – samo su neke od oznaka palanačkog svijeta. Korijen srpskog fašizma, na primjer, Konstantinović ne vidi u oponašanju njemačkog fašističkog modela, ili bilo kojeg drugog, nego u palanci. Palanka je obrazac ur-fašizma.

PERIFERIJSKA ZABAVA

Jedan od ishoda raspada Jugoslavije, rata i novih nacionalističkih državnih projekata je uništenje zajedničkog jugoslavenskog kulturnog prostora, materijalna destrukcija kulture (škole, spomenici

kulture, biblioteke, paljevine knjiga, i sl.), vandalizam (rušenje pojedinih spomenika) i brisanje pojedinih kulturnih segmenata (razdoblja jugoslavenske kulture, na primjer). Svaka država koja se iščilila iz bivše Jugoslavije remodelirala je svoju nacionalnu kulturu. U burnom procesu remodeliranja otpali su neki stvaraoci, neka djela, neki opusi, neki su zaboravljeni, neki brutalno izbačeni, neki degradirani, neki detronizirani, neki prevrednovani prema trenutnoj nacionalnoj ideologiji i interesima. Neki loši pisci i umjetnici u tom vremenu prevrednovanja nacionalne kulture postavljeni su na pijedestal estetskih vrijednosti, samo zato što su bili hrvatski, srpski ili bosanski rodoljubi. U nepunih dvadeset godina od postojanja novih država nastalih na tlu bivše Jugoslavije kulturni pejzaž posivio je, suzio se i provincijalizirao.

Zavisni domaći mediji bavili su se proizvodnjom političkih klišeja izvučenih iz prašnih devetnaestostoljetnih političkih ropotarnica, koje su ostrvljene mase upijale kao božju istinu. Domaći mediji i domaći političari buncali su nacionalnoj državi, o etnički čistim i nečistim narodima, o rodoljublju, o herojstvu, obrani domovine i domovinske časti, o neprijatelju, o njegovim zločinima nad nama, o odvajkada represiranom nacionalnom identitetu. U isto to vrijeme mnogi strani mediji egzercirali su svoj gotovo prirodan kolonijalizam, bavili se proizvodnjom kolonijalnih klišeja koji su njihovim čitaocima djelovali objektivno i uvjerljivo. Pisali su o strašnom, divljem, zapuštenom, neciviliziranom Balkanu, o komunističkoj represiji čija je konzekvenca borba malih naroda za nacionalni identitet i nezavisnost i istodobno učvršćivali stare mentalne podjele Europe na njezin civilizirani zapadni dio i na njezin divlji necivilizirani istočni dio. Tu je, dakako, bilo i primitivno, egzotično i krvožedno dijete - Balkan.

Tako se stvaraju kulturni tekstovi. Kulturni tekst je konstrukt koji pretpostavlja ne samo materijalnu faktičnu kulturu nego i gomile ispisanih stranica i kilometre filmske trake. Kulturni tekst je tako neka vrsta nad-teksta. Metropole stvaraju velike i produktivne kulturne tekstove. Beč je jedan takav kulturni tekst. Balkan je kulturni tekst. Kakanija je kulturni tekst. Provincija je kulturni tekst.

Centar je inkluzivan, periferija je ekskluzivna, centar je komunikativan, periferija je ekskomunikativna, centar je multinacionalan, periferija je mononacionalna, centar je poput

spužve, periferija je poput kamena. Bilo kako bilo, provincija je neodvojivi dio priče o metropoli, kao što je centar neodvojivi dio priče o periferiji. Samo u paru proizvode smisao.

FLUORESCENTNI RIBIČI

Prije nekih desetak godina, godinu ne pamtim, za vrijeme posjete Beču, prošetala sam Donauinsel-om. Vrijeme je bilo toplo, obala načičkana desetinama restorančića i Bečanima koji su plesali salsu. Topla ljetna noć, rasplesana tijela i zvuk južnoameričke salse bili su inkompatibilni imageu Beča na «lijepom, plavom Dunavu». Na obali sam ugledala i neobičnu sliku: tri spodobice s kacigama na glavama i upaljenim baterijama na kacigama držale su u rukama pecačke štapove i bacale u vodu fluorescentne udice. Slika svjetlećih spodoba sa svijetlećim ribarskim štapovima urezala se moje pamćenje tim više što sam ubrzo otkrila da su spodobice moji zemljaci, i baš kao u kakvom etno-vicu – Hrvat, Srbin i Bosanac. Ispostavilo se da moji zemljaci žive u Beču i da svaki vikend provode pecajući na Dunavu. Probala sam pitu sa sirom, gucnula sam malko rakije iz boce (domaća, prava, šljiva). Oko nas su odjekivali senzualni zvuci salske.

-- Zar buka ne smeta ribama? – pitala sam.

-- Nimalo...-- potvrdili su ribiči.

Beč je najednom zasjao sjajem metropole. Da, zbog salse, zbog imigranata koji su zajedno s Bečanima plesali salsu, zbog mojih zadovoljnih zemljaka, fluorescentnih ribiča. Zbog tolerantnih dunavskih riba kojima zvuk salse nimalo ne smeta. Prisjetila sam da je Zagreb jedini meni poznati grad koji boluje od teške hidrofobije. Dok svi drugi gradovi koje poznajem teže prema obalama svojih rijeka, Zagreb bježi od svoje Save prema podnožju Sljemena, obližnjeg brda koje se u novim hrvatskim udžbenicima, barem se tako nadam, ne zove planinom. Jer, došavši na vlast, Franjo Tuđman odmah je proglasio Zagreb metropolom. Istina, i sebe je proglasio «hrvatskim Georgom Washingtonom». Sa službenog mjesta, iz usta prvog hrvatskog predsjednika, prokuljao je jezik provincije s teškim kompleksom manje vrijednosti. To je naš «mali Pariz», naš «mali Beč», to je naš hrvatski «George Washington» -- tako govori provincija. S tom retoričkom figurom, lijepeći se za opće poznate reference poput čička, provincija se trudi da se i ona ukrca u vlak povijesti i upiše na mapu.

KULTURA KAO UTOPIJA

Dobar dio evropske kulture proizašao je iz vorteksa ovih temeljnih opozicija, iz dinamike između centra i periferije, metropole i provincije, palanke i svijeta. U današnjem trenutku, u času kada su veliki utopijski sistemi srušeni, kada je iscrpljena politička i socijalna imaginacija, kada je ideja demokracije iscrpila svoje značenje, kada je na mjesto svega zasjeo siv i hladan mehanizam novca, u vremenu gašenja petostoljete Gutenbergove galaksije, i pojave nove, mlade, sveprožimajuće Digitalne galaksije, u vremenu visokotehnološke barbarizacije, najednom se kao spasonosna slamka pojavljuje Kultura. Kultura je najednom postala jezik, razlog i cilj. Kultura nadomještava nemušnost evropskog političkog jezika i sadržaja, i, gle, glavni sadržaj evropskog ujedinjenja najednom postaje kultura. Kultura je ideološki Euro, sredstvo komunikacije. Kultura je diplomatski jezik i jezik diplomacije. Kultura je polje borbe, istjerivanja nadmoći. Kultura je legalni rasadnik šovinizma, rasizma, nacionalizma, drugosti i supremacije (*Dostojevski versus Balzak*). Kultura je transportno sredstvo (*Samo s kulutrom možemo krenuti u svijet*) i eksportna vrijednost. Kultura je brand, kultura je nosilac nacionalnog identiteta (*Da nema Ive Pogorelića nitko ne bi znao za nas!*), kultura je turistička industrija. Kultura to su države. Irska je zemlja Jamesa Joycea, Francuska zemlja Marcela Prousta, Austrija zemlja Roberta Musila, kao što i mali Klagenfurt mjesto Musilova rođenja. *Ovo je narod Ive Andrića, Miloša Crnjanskog*, urlao je Emir Kusturica na beogradskom skupu, osuđujući proglašenje nezavisnosti kosovskih Albanaca. A kosovski Albanci odvojili su se, dakako, samo zato da bi mogli ukrasti kulturu, *svete srpske manastire*. James Joyce, koji je pobjegao iz Irske, dovučen je onamo nakon svoje smrti i postavljen na tron irske književnosti i -- irskog turizma. Danas se njegovo ime i lik koči na suvenirnim šalicama za kavu. Čak je i mali Galway profitira na muzeju, kućici kojoj je rođena Nora, Joyceova žena.

Što je, dakle, kultura? Kultura je fenomen koji služi za sve i svašta, od pranja novca do pranja kolektivne nacionalne savjesti, i možda ga najjasnije objašnjava nedavna zgoda. Poznati violinist Joshua Bell, koji je samo dva dana nakon koncerta u Bostonu, gdje su ljudi izdvajali visoke svote novca da bi ga slušali, odsvirao isti repertoar na metro stanici, samo što se nitko nije zaustavio da ga sluša, a u njegovu šeširu našao se bijedni utržak od jedva trideset dolara.

PROJEKT KAKANIJA

Projekt **Kakanija -- republika pisaca**, u okviru kojega i držim ovo slovo, prazan je papir, poziv na igru u kojoj sudjeluju odrasli književnici. Mogao bi to biti i poziv na gradnju nove književne prakse, ili možda i novog književnog utopističkog konstrukta. Ako se poigramo s posljednjim, s književnom utopijom, **republiku** pisaca automatski zamišljamo kao prostor slobode. Pokušajmo taj prostor -- Kakaniju – zamislit načas kao prostor restrikcije, kao prostor dekontaminacije ili deprivacije, zavisi, naravno, o tome kako tko gleda. Zamislimo, dakle, da na granici književne republike Kakanije carinski službenici zahtijevaju od književnika da ostave svoj pasoš i potpišu da će poštovati kakanijaska pravila ponašanja. Jer Kakanija je književna republika, zar ne? Književnicima je u toj republici zabranjeno da se šepure kao predstavnici svoje nacije, svoje države (jer nisu književnici nogometaši), svoga etniciteta, svoga religijskog i političkog uvjerenja, što više strogo je zabranjeno da se takvim stvarima govori. Jedina viza za ulazak u republiku književnosti je književno djelo.

Pokušajmo sada zamisliti razgovor između dvojice Kakanijaca, jednog koji poštuje pravila, i drugog koji ih narušava.

-- Hm, i vi ste pisac?

-- Da. Zar to nismo svi?

-- Jesmo, jesmo, svi mi žvrljamo po papiru, ništa drugo i ne radimo. Samo što neki to čine uspješnije od drugih. Nije svejedno jeste li Englez ili Makedonac. Usput rečeno, odakle ste vi?

-- Iz Kakanije. Zar to nije evidentno?

-- Zašto bi bilo evidentno?! Sigurno ste Litvanac, hajde, priznajte.

-- Ne, ja sam Kakanac.

-- Možda ste Židov, zato toliko i inzistirate na tome da ste Kakanac?

-- Ja sam Kakanac.

-- OK. Kakanac. Nemam ništa protiv. Ja sam Čeh, mama mi je Mađarica, i nije me stid da to priznam. S kulturno-povjesne točke gledišta ja imam više prava da sebe zovem Kakancem od vas. Ali nećemo biti maliciozni, zar ne. A na kojem jeziku pišete?

-- Na književnom.

-- Pa svi smo pismeni, da nismo ne bismo bili ovdje. Ipak, nije svejedno pišete li na jeziku jednog Shakespearea ili tamo nekog Koste Kostolopolusa. Hajde, priznajte, neću nikome reći.

-- Na književnom.

-- E, vi ste ga baš ste zapeli, kao da ste nekršteni! Usput rečeno, valjda vjerujete u nekog boga?

-- Vjerujem u Muze.

-- Isuse, koji ste vi dogmatik! I još ste se lijepo zakamuflirali u feminista. Razumijem, to je sada politički korektno. Muze su bile ženske, pa morali smo i njima u tom našem poslu dati neku ulogu. Nego, recite vi meni, moj Kakanče, gdje vi meni stojite politički?

-- Vjerujem u humanizam.

-- Humanizam?! Bla-bla-bla...Većeg dosadnjakovića od vas nisam već davno sreo!

Bojim se da bi takva utopijska Kakanija ubrzo ostala bez svojih građana. Evropski pisci isuviše su navikli da nose sa sobom prtljagu svojih država, da budu njezini predstavnici, da budu predstavnicni svoje povijesti, svojih političkih, nacionalnih, religijskih uvjerenja, svojih sredina i domovina. Suviše su navikli na to da Druge, ma tko oni bili, ne smatraju svojim. Kada bi gore opisana književna republika sa svojim pravilima zaista postojala, bila bi opasan test za Evropu, za njezine čvrste temelje i njezinu budućnost.

Većina pisaca cvjeta unutar svojih državnih, vjerskih, političkih, etničkih, nacionalnih zajednica, unutar svojih klanova, svojih institucija, svojih izdavačkih kuća, svojih čitalaca, svojih akademija, svojih počasti, i rijetki su ti koji odbacuju sve domovinske medalje i upućuju se u svijet kao prosjaci, oslonjeni samo na goli talent. A kako umjetnost završava kada se liši svoga konteksta, najbolje pokazuje primjer Joshue Bella. Svi će pljunut će na tebe, ili, što je još strašnije, neće ni primijetiti. Šešir će ti u svakom slučaju ostati prazan.

Sve u svemu, književnici samo ljudi, sama književnost složena je, višeznačna stvar, kao što su složeni odnosi utjecaja i moći, međusobni odnosi između periferije i centra, između metropole i provincije, između palanke i vanjskoga svijeta. Dobrohotni tvorci evropske kulturne politike i njezini realizatori zamišljaju taj odnos kao u bajci.

Princ sretne žabu. "Poljubi me", kaže žaba, "i pretvorit ću se u princezu". I princ je poljubi i žaba se pretvori u princezu.

Međutim, bajka bi mogla krenuti i ovako...

“Poljubi me”, kaže žaba, “i pretvorit ću se u princezu”.

“Ne, zasada mi više odgovaraš kao žaba”, odgovora princ.

Ili ovako...?

“Poljubit ću te, i pretvorit ćeš se u princezu”! – kaže princ žabi.

“Ne, hvala”, kaže žaba, “zasada mi više odgovara da ostanem žaba”.

Veljača 2010.